

УДК 930. 2 (929) (092) (093) (091)

Інна Старовойтенко

ПРОСОПОГРАФІЯ: ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ ЗМІСТУ НАУКОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ В ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті подається історіографічний огляд праць, у яких відображені новаторські підходи до вивчення історичної особистості через тип дослідження, що носить характер просопографічного. Проаналізовано праці західноєвропейських, українських і російських дослідників, у яких сформульовані наукові категорії просопографії як дисципліни, варіанти трактування її змісту, предмету, об'єкту, завдань, мети і запропонованих методик. Відзначено специфіку просопографічного дослідження, його джерельну базу та відмінність від історико-біографічного. Відображено двояку природу її просопографічних студій, які практикувалися як детальний опис окремої особи, і як відтворення її портрету в контексті колективної біографії конкретної суспільної групи.

На межі XX і XXI ст. історична наука прийшла до висновку, що основним персонажем подій і процесів минулого в усі періоди історії була особа, наділена непересічними організаторськими або інтелектуальними здібностями, громадською ініціативою або активною позицією, обдарованістю, хистом або талантом бути політиком, письменником, митцем. Самореалізація постатей з перерахованими даними, як правило, вписувала їх в контекст доби і на сторінки історичного літопису. Вони ставали історичними через відомі заслуги, досягнення, або неперевершені результати.

Посилений інтерес до відомої особи, що спостерігається в останні десятиліття, спонукає дослідника не просто написати її біографію, перерахувати факти і події з життя та діяльності, а й поглиблено вивчити її особистісну сутність, яка часто пояс-

нює причини і наслідки у біографічних фактах. Тобто персоналіфікація минулого, як актуальне завдання сучасних історичних студій, передбачає відтворення галереї відомих діячів не в традиційному висвітленні звичайної біографії, а в поглибленому вивченні особистісно-індивідуального змісту конкретної особи, або групи осіб, зв'язаних між собою родовими, професійними чи іншими зв'язками.

Цей якісно новий тип історико-біографічного дослідження особистості, відтворення на основі джерел її багатогранного соціально-психологічного портрету, який повинен відобразити у відомому діячеві певної галузі «живу» людину у сукупності усіх притаманних їй особистісно-людських даних, а не традиційно формалізовану датами і заслугами постать, називається *просопографією*. Її основним завданням є деталізований опис особистості, бо сам термін у перекладі з грецької «*προσωπον*» означає обличчя, особа, персону, а «*προσωπογραφικω*» – опис конкретної особи, або дисципліну про правила опису особистості. За Оксфордським словником¹, просопографічне дослідження особи складається з двох частин: 1) її опису та 2) реконструкції її внутрішнього світу. Вебстерський словник² трактує термін двояко: 1) це – опис зовнішності та характеру особи, дослідження її діяльності у сукупності впливів, контактів, взаємозв'язків, рефлексій і 2) це – колективна біографія певної групи, яку об'єднує щось спільне (діяльність, інтереси, походження, родові зв'язки і т. п.).

Болгарський дослідник І. Божилов³ трактує просопографію як колективну біографію роду, зазначаючи, що якщо певна особа з роду мало досліджена, то в просопографічній праці через загальний фактологічний матеріал про рід в часово-просторовому вимірі можна відтворити її деталізований життєпис. У завдання подібного дослідження, на думку І. Божилова, входить обов'язкове встановлення місць проживання представників певного роду та визначення впливу на них ментальності доби.

Подібне пояснення терміну дає і російська «Новая философская энциклопедия»⁴. Вона визначає просопографію як метод створення колективної біографії, який включає наступні проце-

дури: визначення певного кола досліджуваних осіб, дат їхнього життя, соціального походження, місць проживання, родинного статусу, освіти, діяльності. Така колективна біографія складається з життєписів родинного кола осіб. У ній основна увага фокусується на внутрішньому світі досліджуваних та визначенні впливу на нього родинно-генетичного фактора.

Просопографічний опис особистості, на нашу думку, включає такі компоненти: 1) відтворення шляхів її формування в родинному й приятельському середовищах, знаменних подій, які ставали визначальними у виборі професії або світоглядних засад, сфер діяльності та місць перебування особи; 2) особистісні характеристики: походження, вдача, темперамент, сюжети приватного життя, психологічні й фізичні стани у різні періоди, спонукальні мотиви творчих злетів та невдач, поведінка у різноманітних життєвих обставинах, її взаємостосунки з оточеннями; 3) особливості манер, звичок, характерні для конкретної людини; 4) внутрішній світ особи: переживання нею особистих і громадських подій, ставлення до них через рефлексії, відображені у певних джерелах; 5) деталі приватного життя, їх вплив на основну діяльність; 6) родинний статус, взаємостосунки між членами родини, ступінь впливу на особистість близьких людей, або приятелів; 7) шляхи самореалізації особистості; 8) її зовнішній вигляд. Відтворення особи саме за таким різнобічним описом надасть їй вигляду не просто відомого діяча, а й звичайної людини, яка перебувала в щоденних сферах особистісно-людських взаємин, моральних виборів, приватного життя, і, таким чином, репрезентує її в усій повноті людського змісту, об'єктивно й правдиво, а не однобоко, чи кон'юнктурно. Такий підхід до вивчення особи надає просопографії як науковій дисципліні незаперечного значення й відкриває перед нею широкі дослідницькі перспективи.

На сьогодні вже сформульовані окремі дефініції молоді дисципліни, визначені її завдання, окреслений предмет дослідження та методологічні підходи, хоча статус просопографії, її предметно-об'єктивна локалізація через розгалужені міжди-

сциплінарні зв'язки залишаються розмитими. Зупинимось на основних підходах, які склалися у трактуванні змісту і завдань просопографії в європейській, українській і російській історіографії. Зазначимо, що останні дві групи в окремих випадках йшли шляхом запозичень, а іноді створювали й свої оригінальні методики дослідження особи в індивідуально-особистісному висвітленні на основі різноманітних джерел.

Початки просопографічних студій сягають ще XVI ст., коли серед мислителів середньовіччя визріла ідея компонування колективної, а згодом і детальної індивідуальної біографії. Метою розпочатих досліджень було студіювання історії соціальних груп (як елементів у політичній і соціальній історії) через виокремлення в них особистостей, яких об'єднували певні спільні соціальні й політичні характеристики.

У західноєвропейській історіографії термін «просопографічний метод» став відомим з кінця XIX ст. Його почали практикувати німецькі історики античності для реконструкції життєвих шляхів (кар'єр) окремих персонажів (в основному з середовища еліт) на матеріалах літературних, нумізматичних і переважно, епіграфічних пам'яток. Е. Риттерлінг і Е. Штерн за допомогою цього методу проаналізували командний склад римської армії як соціального інституту⁵ і, таким чином, скомпонували «колективну біографію» конкретної професійної групи періоду античного суспільства.

Дослідник Р. Сайм надав просопографічному методу іншого функціонального призначення. Якщо його попередники використовували просопографію переважно як статистичний метод для фіксування деталей службової кар'єри окремих осіб, то Сайм використав його як інструмент для вивчення стану й динаміки розвитку цілих суспільних груп, зокрема, правлячої еліти періоду становлення Римської імперії⁶.

Інша група німецьких істориків античного суспільства: Е.Бирлі, Е.Бирлі-молодший, Т.Франке, В.Ек, Г.Альфреді просопографічним методом досліджували участь римських senatorів у командуванні легіонами. Девіджер за допомогою названого ме-

тоду дослідив соціальний стан державних кіннотників Римської імперії та закономірності здобуття державних і військових кар'єр у добу принципату. Б.Добсон свою студію присвятив центуріонам, а М.Клаус досліджував принципалів, категорію військових, які мали старший солдатський ранг у римських легіонах. Проблема соціального походження рядових легіонерів розкрилася у працях Д. Форні⁷.

Тобто, просопографія в ХІХ ст. використовувалася дослідниками переважно як статистично-соціальний метод вивчення певних суспільних груп античного суспільства. За його допомогою складався їх соціальний портрет, або колективна біографія певного соціального прошарку суспільства чи професійної групи.

На сьогодні в західноєвропейській історіографії також склався цілий напрямок досліджень, які орієнтовані на створення колективних біографій різних соціальних груп минулого, наприклад, нотаріусів і суддів Італії Х–ХV ст., представників державного апарату Франції ХІV–ХV ст., особового складу секти, що існувала в ХІV ст. на території Бельгії та Німеччини⁸. Всі ці дослідження називаються просопографічними.

Німецький біограф Т.Маурер «колективною біографією» називає емпіричне дослідження колективу особистостей в його суспільному й індивідуальному контекстах⁹. Т.Маурер зауважує, що методику створення колективних біографій соціологи називають аналізом множинних кар'єрних шляхів, а німецькі медієвісти – персонографією, або каталогом осіб певного часу, життєвого кола і простору. На його ж думку, за допомогою вказаного методу створення множинної біографії досліджувався індивідуальний спосіб життя, поведінка конкретної особи у зв'язку з іншими індивідуальними біографіями і цілісним соціальним контекстом її перебування й комунікацій.

Подібний дослідницький підхід, з одного боку, вимальовував конкретний соціальний тип в цілому, а з другого – давав можливість у будь-який час через індивідуальні біографії відзначити в ньому індивідуальне й нетипове. Отже, особа у такому дослідженні розглядалася в індивідуальному і суспільному ви-

мірах. Специфікою методу дослідник вважає те, що його кінцевою метою був не збір фактичного матеріалу, а його фактографічний аналіз.

Т.Маурер за допомогою вказаного методу моделював колективну біографію професорів російських університетів. Він зібрав про них не лише основні біографічні дані, а й розглянув супровідні обставини, причини тих чи інших подій, умови життя окремих осіб. При цьому дослідником враховувалися три аспекти: 1) організаційно-правовий (умови отримання освіти, прийому на службу і діяльності); 2) історико-науковий (діяльність); 3) соціальний (походження, матеріальне становище, сімейний статус, самосвідомість, взаємостосунки з оточенням, ставлення до студентів).

В українській історіографії необхідність просопографічних студій назріла у зв'язку з актуалізацією дослідницьких інтересів до особи в історії, потребою її конкретизації і відтворення в сукупності життєвих обставин, родинному й поза родинному соціумах. Вітчизняні дослідники з самого початку спробували визначитися з такими дефініціями як історична біографістика, спеціальні історичні дисципліни і просопографія, встановити співвідношення цих споріднених дисциплін між собою, встановити який же об'єкт дослідження домінує у просопографії: конкретна особа, чи соціальна група (за професійною спорідненістю, інтересами, видом занять, місцем проживання, походженням, етнічною та національною приналежністю) порівняти його з біографією, з метою встановити що ширше.

Одними з перших проблему просопографії в українській історіографії актуалізували автори навчального посібника «Специальные исторические дисциплины»¹⁰. У невеликому розділі «Просопография» подано історіографічний огляд розвитку дисципліни у Західній Європі, визначено її зміст і завдання (пошук, атрибуція і звід біографічних і всіх інших даних про осіб, що згадувалися в історичних джерелах), відзначено неоднорідну методику, зумовлену багато варіативністю історичних джерел. Дослідники наголошували на перевагах і перспективах дисципліни у вивченні соціальних інститутів, верств, професійних

та інших груп суспільства, політичних, демографічних і економічних аспектів історії.

Потребу просопографічних історичних досліджень актуалізував наприкінці 1990^х рр. і Я.Дашкевич¹¹, підкресливши відмінність подібного досліджень від біографічних, бо завданням біографістики є написання біографії, заповнення колонок особової анкети, складеної за науковими довідково-інформаційними параметрами, створення так званих формальних біограм, які дають матеріал для довідкової роботи. Просопографія ж, на думку історика, поширює, розгортає, поглиблює біографічний матеріал шляхом врахування людського й особистісного в історії. Але найважливішою і найціннішою ознакою просопографічних даних є правдивість і об'єктивність інформації, відтворення відомої особи у сукупності позитивних і негативних сторін життєпису. Зважаючи на таке призначення просопографії, Я.Дашкевич вважає її вищим ступенем біографістики, бо вона відтворює «живі» образи історії на матеріалах конкретних джерел.

В історіографічному огляді Я. Дашкевич зазначає, що в Західній Європі вже майже 20 років виходять окремими зшитками видання з просопографії античності. Вони мають вигляд словників двох серій – грецької і римської. У них під іменами осіб подаються витяги з автентичних історичних джерел. Користуючись ними, дослідник має змогу отримати всю необхідну інформацію про конкретну особу для власного аналізу, а достовірні джерельні відомості дають підстави для встановлення об'єктивних даних про певну особу.

На думку Я.Дашкевича, міцний фундамент під давньоукраїнську просопографію закладений фінським джерелознавцем Юккою Корпелою у праці «Причини до історії населення та просопографії Київської Русі до смерті Володимира Мономаха», що вийшла у 1995 р. у Фінляндії. У ній зафіксовано 1259 осіб до кожної з яких наводиться біографічна інформація та посилення на опубліковані джерела й літературу.

В умовах масового розсекречення архівних документів та активного введення їх у науковий обіг, у джерелознавців з'явля-

ється унікальний просопографічний матеріал, який вимагає систематизації й «оприлюднення» на сторінках історичних праць. При цьому важливо у дослідженнях дотримуватися узагальнених методик, які б дали можливість виокремити у джерелах найголовніше, відсіяти другорядне, здобути достовірну й автентичну інформацію. Цю процедуру Я. Дашкевич назвав «добуванням правдивих відомостей з мертвих джерел для олюднення, гуманізації своїх героїв»¹².

Я. Дашкевич виділив 5 блоків проблем, навколо яких, на його думку, повинні базуватися просопографічні студії: 1) особисті, 2) етно- і релігіопсихологічні, 3) громадські, 4) політичні, 5) творчі. Перший блок включає: генеалогічні відомості про особу, її шлюбне чи позашлюбне походження, яке так чи інакше відбивалося на житті, кар'єрі і т. д.; виявлення психопатологічних рис характеру, успадкованих, або набутих у несприятливих життєвих обставинах; інтимні сторінки життя відомих осіб, їхнє еротичне життя, яке багато чого пояснювало у поведінці і вчинках відомої особи, а іноді було причиною доленосних подій стосовно всього народу. На цьому етапі від дослідника вимагається коректне й тактовне висвітлення явищ, які характеризували певну особу, або мали певні наслідки для історії.

С. Світленко покладав на просопографію місію пошуку, атрибуції й систематизації біографічних та інших особистих даних про осіб, які згадуються в історичних джерелах¹³. Він називає її багатовимірною дисципліною, яка фокусує предмет свого дослідження на розмаїтті внутрішніх і зовнішніх характеристик діячів минулого. Об'єктом її дослідження вважає: антропологічний тип особи, її мову, етно- і соціопсихологічні риси характеру, ментальність, родинні зв'язки, сімейний стан, віросповідання, громадянство, місце народження і проживання, освіту, професійну діяльність, службову кар'єру, життєві обставини, участь у суспільно-політичному житті. Основою ж для подібного дослідження вважає ґрунтовні джерела, різноманітні за формою, змістом, автентичністю та репрезентативністю.

Зокрема, С.Світленко у власному дослідженні про діячів соціально-революційного народництва в Україні кінець ХІХ ст. використав, як джерела просопографічних даних, документи поза-судового й судово-слідчого діловодства (розшукові циркуляри ІІІ відділу Власної Його Імператорської Величності канцелярії, документи розпорядчо-інформативного характеру: справи Київського губернського жандармського управління про осіб, що перебували у розшуку, підлягали обшуку або арештові, секретні циркуляри з описом зовнішності підозрюваних осіб), зважаючи на те, що у них часто фіксувалися антропологічні особливості конкретної особи: її вік, зріст, колір волосся, очей, шкіри, форма носу, особливі прикмети, дані про стиль одягу та взуття. Недоліком зазначених джерел дослідник вважає формальний характер їх інформації, відсутність у ній соціально-психологічного портрету особистості, який не фіксувався у такого виду джерелах, або подавався з невисоким ступенем вірогідності.

Також окремі українські дослідники, відштовхуючись від традицій європейської та російської історіографії, використовували просопографію як метод створення колективної біографії. В.Щербак, досліджуючи соціальне становище козацтва, мету і призначення методу просопографії бачив у тому, щоб за його допомогою висвітлити біографії найтипівіших представників обраної ним групи за такими напрямками: 1) походження, 2) майнове становище, 3) заняття, 4) стиль поведінки¹⁴. Подаючи детальні біографії найвідоміших козацьких ватажків, В.Щербак відслідковує закономірності формування козацької еліти: значення у названому процесі походження, матеріального становища, особистісних якостей (бойового гарту, відваги, хоробрості, бойових заслуг), освітнього та культурного рівнів, які давали авторитет і підстави займати високі посади у реєстровому війську.

Просопографічний метод як метод створення колективних біографій розглядає й використовує Т.Березовська, підкреслюючи, що кожную особу, котра потрапляє в поле зору дослідника, він розглядає як особистість та індивідуальність¹⁵. Його відмінною рисою дослідниця вважає можливість не просто фіксувати

певні дати життя й діяльності конкретної особи, а й осмислити і визначити її феномен як індивідуальності через відображення місця і значення особи в перебігу доби, життя, подій, у контексті поведінки в соціумі, соціально-комунікативній практиці повсякденності. І, таким чином, з одного боку, особа досліджується як суспільний суб'єкт, визначається її роль в значущих подіях, а з другого – окреслюється її індивідуальність (внутрішній світ, духовний потенціал та інші характеристики).

Т.Березовська у дисертації «Рід Аркасів: просопографічний портрет на історичному тлі доби» створила колективний портрет відомого українського роду. Об'єктом її вивчення стали лише його відомі представники, які залишили певний слід в історії: адмірал М.А.Аркас (1818–1881), археолог З.А.Аркас (1793–1866), історик та композитор М.М.Аркас (1853–1909), М.М.Аркас-син (1880–1938) – театральний діяч, режисер, учасник визвольних змагань та М.М.Аркас-онук (1898–1980) – доктор філософії, культурний діяч. Дисертантка склала їм колоритні особисті характеристики, і на основі проведеного дослідження зробила висновок про визначальну роль спадковості у формуванні духовного космосу людини.

Т.Березовська сформулювала новаторський підхід до вивчення особи в історії. Вона назвала її «вмістилищем соціально-культурної системи часу», яке, на її думку, треба вивчати на тлі своєї доби двояко: як особистість, і як індивідуальність. Тобто для дослідника, крім діяльності особи завдяки якій вона вписана в історичний контекст, велике значення має й і її приватне життя: духовний світ, родинні стосунки, які часто ставали важливими чинниками й передумовами у прийнятті рішень та самореалізації особистості. Вивчення перерахованого спектру проблем Т.Березовська вважає предметом просопографії, яка у реалізації поставлених завдань користується не лише суто історичними, або джерелознавчими методами, а й методами психології, фізіології та соціології.

Дослідниця пішла таким шляхом у створенні просопографічного портрету відомої родової групи: прослідкувала механізм

інтеграції грецького роду Аркасів в етнічне й соціальне середовище України, особливості менталітету родоводу, види діяльності його представників, родинні стосунки та зв'язки з оточенням, відзначила особливості кожної індивідуальності: її вдачу, світосприйняття, духовний світ, який автор назвала духовним космосом особи, інтелектуальні здібності, інтимне життя тощо. Широка й різноманітна джерельна база: приватне листування (родинне і приятельське), спогади сучасників, спогади і щоденники Миколи Аркаса, офіційні документи і папери, господарська документація (плани будинків, маєтків, банківські розрахунки), родовід (генеалогічне дерево), матеріали експедицій, що вивчали маєток М.Аркаса, творча спадщина представників роду (поезії, музичні твори), етнографічний матеріал (родинні легенди, міські миколаївські міфи), дала дослідниці достатньо матеріалу для створення колективної біографії роду, обраного нею за об'єкт дослідження.

До колективних просопографічних досліджень можна віднести і генеалогічні праці про ряд українських родів¹⁶, або про певні соціальні верстви суспільства, наприклад, національну еліту Гетьманщини, козацьку старшину слобідських полків друга половина XVII – першої третини XVIII ст., правобережну українську шляхту кінець XVIII – поч. XIX ст.¹⁷ У них автори, репрезентуючи найвідоміших представників певної соціальної верстви, відслідковували і закономірності її формування як стану, закладення в ній певних традицій і найтипівіших ознак.

В останні роки в українській історіографії з'явилися дослідження, у котрих як об'єкт просопографічної інформації використаний один вид джерел. Такий підхід дає підстави глибше пізнати особистість у різних сферах її перебування, щоденних справах, роздумах, періодах життя¹⁸. Написані і праці, в яких хоча і не вживається сам термін «просопографія», але за своїм характером вони близькі до просопографічних досліджень, оскільки побудовані на основі достовірного джерельного матеріалу і розкривають маловідомі й особистісні сторінки з життя

українських діячів, або дають нове спрямування у використанні джерельного матеріалу для глибшого пізнання особистості¹⁹.

Різні підходи у трактуванні й використанні завдань просопографії склалися і в російській історіографії. А. Колобов²⁰, поставивши за мету свого дослідження реконструювати історію римської армії, як особливого соціального організму античного суспільства, відобразити її не на полях битв, а в умовах буднів і свят, пішов за традицією німецьких антикознавців. Він використав у власних розвідках про римських легіонерів такий джерельний матеріал: 1) археологічні знахідки; 2) репрезентативні джерела: скульптурні, нумізматичні, надгробні пам'ятники; 3) епіграфічний матеріал: написи на камінні, металі, дереві, надгробних пам'ятниках (епітафії); 4) іконографію епітафій – скульптурне зображення померлого, його близьких, друзів, бойових нагород, знаків службового становища і т. п.; 5) офіційну документацію (військові дипломи, списки ветеранів, які підлягали демобілізації, дані римських юристів про правове становище воїнів і ветеранів); 6) особисте листування на папірусі й дерев'яних дощечках; 7) твори античних письменників, які часто були очевидцями подій і мали доступ до державних архівів, що не збереглися до нашого часу.

М. Нечаєва, використовуючи методом просопографії, запропонувала скласти колективну біографію уральських ченців²¹. Дослідниця поставила завдання реконструювати типовий життєвий шлях названої групи, спираючись, як на зразок, на просопографію монахів Фульдського монастиря в Німеччині.

Підсумовуючи напрацювання своїх попередників, М. Нечаєва відзначила такі ознаки просопографічного дослідження: 1) воно практикується для вивчення відносно невеликої за кількістю соціальної групи населення (хоча колективна біографія може нараховувати і декілька тисяч біографій); 2) найінформативнішим джерелом для подібного дослідження є адміністративна документація, яка велася протягом тривалого часу, іноді століть, складалася з певними цілями і за усталеною формою; 3) його метою подібного дослідження є збір усієї можливої й

доступної інформації про людину (її суб'єктивні думки, окремі епізоди життя), яка увійде до колективної біографії. Перевагою просопографічних методик М.Нечаєва вважає відтворення синтетичної історії конкретної соціальної групи від минулого до сучасного через життєві шляхи і справи конкретних людей.

М.Нечаєва пропонувала скласти інформативну базу даних про обрану нею соціальну групу, на основі таких джерел: 1) монастирської документації, яка включала відомості про монахів і послушників, їх формулярні списки, з певними особистими характеристиками та світськими даними (прізвище й ім'я, рік народження, соціальне походження, місце проживання, сімейний статус); 2) мемуарів; 3) опублікованих біографій окремих монахів. Першу групу джерел М. Нечаєва назвала основною для обраного нею дослідження, тому що її інформація давала можливість прослідкувати синтетичну історію уральських монахів з часу заснування монастиря у XVIII ст. і до XX ст.

Прикладом колективної біографії роду в російській історіографії стала праця генеалога І.Юркіна про відомий рід Демидових, який дав Росії ряд видатних діячів науки й техніки²². І.Юркін поставив завдання відновити творчі біографії представників названої родової групи, які жили в різні часи, у різних місцях, відрізнялися культурою та науковими інтересами, але були об'єднані причетністю до історії науки і техніки й приналежністю до одного роду. Дослідник використав просопографічні методи для аналізу ролі спадковості у формуванні творчих здібностей у кількох представників відомого роду. Він узяв собі за завдання виділити індивідуальні особливості у вдачах і долях досліджуваних ним осіб, які були детерміновані природою, середовищем та іншими факторами. Визначити важливість впливу кожного з них мала наукова просопографія.

Дослідник, зібравши біографічний матеріал для створення колективного портрету роду, на наступному етапі дослідження підключав просопографічний метод, за допомогою якого намагався правильно аналітично розшарувати інформацію: виділити у зібраному біографічному матеріалі індивідуальне й нетипове

для кожної конкретної особи в обраній ним родовій групі. Тобто дослідник переходив на рівень особистісного вивчення конкретного індивіда.

Кожну постать вчений пропонував досліджувати у трьох вимірах: 1) генетичному, сукупності психофізичних характеристик індивідуума, які частково зберігалися в ході трансляції між поколіннями; 2) сімейному, сукупності «традицій роду», соціокультурної пам'яті, яка зберігається на рівні сім'ї і тієї частини родини, в середовищі якої конкретна особистість формувалася і розвивалася. Автор називає цю пам'ять соціальною пам'яттю, абсорбованою особистістю, яка передавалася лише через сім'ю й домашнє виховання; 3) часовому, через «дух епохи», що склався з ментальних стереотипів доби, через так званий поза сімейний культурний субстрат²³.

Свій підхід до трактування змісту, предмету і завдань просопографічного дослідження сформулювала й продемонструвала у ґрунтовному спецкурсі для студентів історичних факультетів – «Просопография как специальная историческая дисциплина» російський джерелознавець М.С.Петрова²⁴. Вона відзначила неоднозначність в історіографії питання про статус просопографії серед спеціальних історичних дисциплін, зазначивши, що дискусії точаться перш за все навколо таких проблем – чи вона має самостійний характер, чи є частиною біографістики, чи певною методикою, або сукупністю методик, в залежності від теми дослідження і поставлених завдань. На її думку, просопографія – це самостійна дисципліна соціальної історії, яка оперує міждисциплінарними методами: генеалогії, ономастики, демографії, психології, психолографії та інших дисциплін. Просопографічний аналіз, за М.Петровою, зосереджується на особистості, її оточенні, становищі у сім'ї, соціальних групах. Дослідниця розширює предмет просопографічних студій до вивчення традицій та взаємостосунків всередині соціальних груп і станів, через приналежність до яких вивчається й конкретний індивід.

М.Петрова виводить просопографію за межі особистої, етнічної або національної ідентифікації, вважає її дисципліною, що

покликана досліджувати суспільство в цілому, його соціальну структуру через індивідів, щоб прослідкувати еволюцію їх соціальних і культурних уявлень. Дослідниця також вважає, що просопографічні дослідження спрямовані не лише на історичні персонажі (вивчення їхнього способу життя, занять, діяльності), а й на історію малих народів та племен, що жили в різний час і в різних місцях. Тобто, на її думку, тематика просопографічних праць може бути двоякою: стосуватися як конкретної особи, так і певного соціального стану, племені, народу, або колективу, пов'язаного професійними інтересами. Виходячи з таких міркувань, М.Петрова розрізняє наступні види досліджень: 1) опис історичного персонажу, 2) опис соціальних груп, малих народів і племен, 3) реконструкція способу життя й занять представників конкретних станів.

Дослідниця вважає, що просопографічний матеріал можна почерпнути з різних літературних і матеріальних джерел і на його основі скласти систематизований опис особистостей певної епохи, регіону або соціального прошарку. Така систематизація, на її думку, дає поштовх до написання деталізованих біографій історичних особистостей, на основі яких можна зробити висновки про соціальну, адміністративну, господарську історію певного періоду, яка неминуче відображалася і на особистостях.

Демонстрацією розуміння М.Петровою змісту просопографії стало її власне дослідження – названий вище спецкурс. У ньому, на прикладі автентичних творів авторів пізньої античності Макробія Феодосія і Марціана Капелли та речових пам'яток доби, автор реконструювала їхні біографії та відтворила просопографічні портрети. М.Петрова поставила завдання: з джерел, різних за характером, вилучити унікальну біографічну й особисту інформацію про час життя обраної нею особи, характер її занять, світогляд, інтелектуальні здібності. Дослідження науковця розвивалося у трьох напрямках: 1) систематизації біографічних даних з творів авторів; 2) використанні у дослідженні «зовнішнього» просопографічного матеріалу, який стосувався епохи життя діячів античності (речових пам'яток, епіграфічних

написів); 3) демонстрації як переваг просопографічного методу, так і його обмеженості, бо іноді він давав підстави лише для гіпотетичних висновків.

Основним джерелом накопичення просопографічного матеріалу для М.Петрової стали твори Макробія Феодосія і Марціана Капелли. За ними вона ідентифікувала авторів, місця їхнього народження, походження, періоди життя, рід занять, соціальний статус, визначила порядок імен та достовірність авторства аналізованих творів. Так, підпис Макробія до першого видання його коментарів на «Сон Сціпіона» дав дослідниці підстави відтворити титули автора й визначити коло осіб, з якими він спілкувався. Порядок же імен у підпису дав їй можливість ідентифікувати автора, який носив ті імена, з'ясувати його походження, бо кожна складова імені мала у стародавні віки свій сенс. Наприклад, «Макробій» у перекладі з грецької мови означав «довго живучий». Також у період античності імена давалися людям за певні зовнішні дані (широкі груди, високий лоб), а тому можна було за ними та титулами скласти уявний портрет певної особи. Титули також свідчили про суспільне становище особи й займану нею державну посаду.

На основі детального аналізу творів Макробія Феодосія, М.Петрова визначила час його життя й творчого розквіту, встановила період написання основних творів. Через твір «Сатурналії», в якому фігурують 12 персонажів, відомих діячів античності, визначила суспільний статус автора. Як джерело просопографічних даних дослідниця використала й лист до Макробія його сучасника поета-байкаря Авізна, в якому кореспондент захоплювався широкою ерудицією й непересічним літературним стилем свого адресата. Також дослідниця на основі джерельного матеріалу робить висновок про належність свого героя до старої римської знаті, якій були притаманні шляхетність, витонченість мови і вчинків, висока освіченість, та про належність М.Феодосія за ідейними переконаннями до традицій античного неоплатонізму (йому притаманне було вільне, доступне й художнє трактування складних філософських тво-

рів грецьких авторів). Дослідниця вписує ім'я Макробія Феодосія у список латинських представників цього напрямку.

У названому спецкурсі М.Петрова просопографічним методом реконструювала біографію ще одного малодослідженого античного автора – Марціана Капелли – його автобіографічним віршем «Посвята синові», яким завершувався його єдиний відомий твір у 9-и книгах «Про весілля Філології і Меркурія», та за іншими письмовими й речовими джерелами (ономастичними й нумізматичними). Шляхом текстологічних порівнянь творів обраних авторів з творами їх окремих сучасників, М.Петрова ідентифікувала час і місце народження досліджуваної особи, період написання твору і вік його автора, відновила його повне ім'я, встановила освіту й характер діяльності.

Отже, М.Петрова взяла твори античних авторів та збережені речові залишки доби (епіграфічні, нумізматичні, ономастичні) як основний просопографічний матеріал для відтворення біографічних даних про історичних персонажів, віддалених від нас тисячоліттями. Названі джерела стали для дослідниці основою для реконструкції розширеної біографії античних авторів, адже вона, крім встановлення певних дат, досліджує і суспільний статус своїх героїв, їхній світогляд, інтелектуальні здібності, світосприйняття, родинне й приятельське оточення, коло спілкування.

В останні роки дослідниками практикується і компонування так званих просопографічних баз даних, на основі яких вималюються «образи», «життєві шляхи», або «колективні біографії», які дають підстави не тільки вивчити окрему особистість, а й вийти на узагальнюючий рівень у дослідженні соціальних, політичних, культурних явищ і тенденцій історичного процесу.

Російські дослідники Т. Кандаурова і Ю.Юмашева²⁵ просопографічний метод покладали в основу реалізації так званої «теорії еліт». Його суть зводилася до того, що об'єктом дослідження вони обрали групу відомих осіб (елітарну), об'єднаних спільною діяльністю протягом тривалого часу. Дослідниками розглядалася така кількість осіб, яка б дала можливість зробити вибір-

ку, і вони висували дві умови у своїй студії: 1) сфера діяльності обраної групи повинна бути тривалою, однорідною; 2) об'єднувати представників однієї країни.

Об'єктом для створення просопографічної бази даних дослідники обрали музейних працівників Росії, про яких збирали біографічний матеріал. Його вміщували у таблиці, які включали 27 показників, а саме місце народження, походження особи, її професійну діяльність, особливі заслуги і т. п. Після здійснення вибірки було відтворено 268 біографій обраної дослідниками професійної групи.

Зазначимо, що в науковій практиці використовуються 2 типи формування просопографічних баз даних, які стосуються певного соціального прошарку суспільства або професійної групи (Life history) та 2) історії сімей (Family history). Кожен з типів має свою специфіку, обумовлену джерелами та історичною реальністю, яку вони реконструюють. У першому випадку дослідника цікавить не особа сама по собі, а явища, що відображаються у великих об'ємах біографічної інформації (тривалість життя, міграційні процеси та ін). У другому ж типі дослідника цікавить кожен представник групи, а тому про нього збираються максимальні біографічні дані з різних джерел.

Російська дослідниця І.Гарскова запропонувала методику аналізу інформації баз просопографічних даних через конкретну програму, яку вона розробила у ґрунтовній статті²⁶. Обрана нею процедура складалася з двох етапів: на першому, який називався «від статистики до просопографії», формувалася база даних (вибирався об'єкт дослідження, джерела, синтезувалася з них інформація про різних людей) і створювалася багато – файлова база даних. Один із файлів містив статичні відомості про осіб (роки життя, місце народження, національність, тобто незмінні показники), інші файли містили динамічну інформацію про тих же осіб (зміни у кар'єрі, освіті, сімейному статусі, віці). Між собою названі файли були зв'язані файлом-ідентифікатором, за допомогою якого незмінна інформація зв'язувалася з динамічною. І.Гарскова пояснювала, що автором назви

«від статистики до просопографії» був французький соціолог Ж.Верже. Нею він назвав метод, заснований на пошуку і зведенні відомостей з різних джерел про групу осіб. У самій назві підкреслювався інформаційно-пошуковий аспект дослідження, на відміну від простого статистичного опрацювання масових відомостей. Аналіз зібраних просопографічних даних І. Гарскова трактує як аналітичний метод висновків і узагальнень щодо певної соціальної групи, її структури і динаміки в історичному розрізі.

Отже, розрізняють індивідуальні просопографічні студії про діячів певної доби і «масові» просопографічні дослідження, орієнтовані на певні соціальні групи суспільства. Останній підхід дає матеріал для компонування «колективних біографій» і підстави для певних узагальнень. У цьому випадку просопографія трактується як дослідження спільного у групі осіб (родовій, професійній, соціальній, політичній), діючих в історії, і стосується вирішення двох головних завдань: 1) вивчення певної діяльності, встановлення закономірностей; 2) дослідження варіантів соціальної мобільності і реалізації кар'єрних прагнень²⁷.

Поданий огляд проблеми засвідчує, що просопографічні студії на сьогодні мають солідну історіографію. Просопографія по-різному трактується дослідниками: одні розглядають просопографію як спеціальну історичну дисципліну, інші – як метод реконструкції життєвих шляхів цілих суспільних груп, створення їх колективних біографій. Терміни «просопографія», «просопографічний метод» були введені в історичну науку в ХІХ ст. Ними дослідники користувалися при опрацюванні біографічного матеріалу, але статус окремої історичної дисципліни за просопографією не був закріплений. Це був метод в історико-біографічних, а іноді й в статистичних дослідженнях, за допомогою якого досліджувалися постаті й соціальні групи античної історії, створювалися «колективні біографії» і відслідковувалися певні закономірності. Лише у ХХІ ст. російські історики надали просопографії статусу спеціальної історичної дисципліни, і

використовували її для відтворення «живих» портретів відомих авторів античності, базуючись на їхніх творах та інших речових джерелах доби, інформація яких стосувалася певної особи.

1. The Oxford English Dictionary. A new English dictionary on historical principles. – Oxford. – [1970]. – Vol. VIII.

2. Webster's. Third new international dictionary of the English language unabridged. – Massachusetts, [1981]. – Vol. II.

3. Божилов И. Фамилията на Авневци (1186–1460). Генеалогия и про-сопография. – София, 1985.

4. Новая философская энциклопедия. – М., 2001. – Т. I.

5. Колобов А. В. Римские легионы вне полей сражений (эпоха Ранней им-перии): Учеб. пос. / Научный редактор И. Л. Маяк. – Пермь, 1999. – С. 4.

6. Там же. – С. 5.

7. Праці названих авторів аналізувалися у першому розділі названої пра-ці А. Колобова, у якому подавалася історіографія досліджуваної проблеми.

8. Про ці дослідження йде мова у праці: Нечаева М. Ю. Просопография уральского монашества: перспективы исследования // Судьба России: про-шлое, настоящее, будущее. Тез. Всерос. конф. (Екатеринбург, 17–19 ноября 1994 р.). – Екатеринбург, 1995. – С. 172.

9. Маурер Т. Новый подход к социальной истории университета: кол-лективная биография профессоров // Из истории русской интеллигенции. Сб. мат-лов и ст. к 100-летию со дня рождения В. Р. Лейкиной-Свирской. – СПб., 2003. – С. 273–301.

10. Специальные исторические дисциплины. Учеб. пособие / Замлинский В. А., Дмитриенко М. Ф., Балабушевич Т. А. та ін. – К., 1992. – С. 246–247.

11. Дашкевич Я. Об'єктивне і суб'єктивне в просопографії // Українсь-кий біографічний словник: історія і проблематика створення. Мат-ли наук.-практич. конф. – (Львів, 8–9 жовтня 1996 р.). – Львів, 1997. – С. 40–47.

12. Там само. – С. 41

13. Світленко С. Просопографічні джерела про діячів соціально-револю-ційного народництва в Україні 70-80-х рр. ХІХ ст. // Спеціальних історич-них. дисципліни: питання теорії та методики. – К., 1998. – Ч. 2. – С. 60–79.

14. Щербак В. Українське козацтво: формування соціального стану. Дру-га пол. ХV–ХVІІ ст. – К., 2000. – С. 136.

15. Березовська Т. В. Рід Аркасів: просопографічний портрет на історичному тлі доби. Дис... к.і.н. – Одеса, 2003.

16. Дольницький О. Літопис роду Дольницьких: Документи, матеріали, спогади: генеалогічне дослідження. – Львів, 2004; Ковалинський В. В. Сім'я Терещенко. – К., 2003; Голубчик Г. Д. Рід Марковичів-Маркевичів у культурно-громадському житті України: «нова сімейна історія»: Автор. дис... к.і.н.: – Дніпропетровськ, 2003; Служинська З. Рід Білинських. – Львів, 1998; Целуйко О. П. Рід Даниловичів у к. XVI – на поч. XVIII ст.: історико-генеалогічне дослідження: Автор. дис... к.і.н. – Львів, 2003; Лисенко С. Визначні представники роду Незабитовських в історії Центрально-Східної Європи (XVI–XX ст.). – Біла Церква, 2001; Мудрик І. О. Династія Харитоненків. – Суми, 2003.

17. Войнович Л. В. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Состав, суспільна і політична роль: історико-генеалогічне дослідження. – Л., 2000; Кривошея В.В. Національна еліта Гетьманщини (Персональний склад і генеалогія козацької старшини. 1648–1782): У 2-х тт. – К., 1998.; Його ж. Українська козацька старшина. – К., 2000; Кривошея В.В., Орел В. М. Українська шляхта напередодні Визвольної війни середини XVII століття: історико-географічні та історико-генеалогічні матеріали. – К., 2000; Лисенко С. Правобережна шляхта. Кінець XVIII – перша половина XIX ст.: Список шляхти Волинської, Київської та Подільської губерній, дворянські права якої перевірила Центральна ревізійна комісія. – Біла Церква, 2000; Маслійчук В. Л. Козацька старшина слобідських полків другої половини XVII – першої третини XVIII ст. – Харків, 2003; Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна) – К., 1993 та ін.

18 Миронець Н. Епістолярна спадщина Володимира Винниченка як джерело просопографічної інформації // Наук. зап. Кіровоград. держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка – Кіровоград, 2000. – Вип. 27. – Серія: Філологічні науки (українське літературознавство) / Відп. ред. Г. Д. Ключек. — С. 9–17; Її ж. Постаць Олени Теліги в епістолярному контексті // Олена Теліга. Листи. Спогади. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2003. – С. 5–32; Старовойтенко І. Листи Євгена Чикаленка як джерело просопографічної інформації про автора // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики.– К., 2005. – Частина. II. – С. 232–254.

19. Коцюбинська М. Зафіксоване і нетлінне. Роздуми про епістолярну творчість. – К., 2001; Миронець Н. «І злитись знову зі своїм народом» [Біографічний нарис] // Теліга О. О краю мій...: Твори. Документи. Біогр. нарис. – К., 1999. – С. 321–446.
20. Колобов А. В. Указ. соч.
21. Нечаева М. Ю. Указ. соч. – С.172–176.
22. Юркин И. Н. Демидовы – ученые, инженеры, организаторы науки и производства. Опыт науковедческой просопографии. – Москва, 2001.
23. Там же. – С. 265.
24. Петрова М. С. Просопография как специальная историческая дисциплина. На примере авторов Поздней Античности. – СПб., 2004.
25. Юмашева Ю. Ю., Кандаурова Т. Н. Методологические и методические проблемы разработки просопографической базы данных по энциклопедическим материалам «Российские коллекционеры и меценаты XVII – XX вв.» // Вісник Дніпропетровського ун-ту. – Дніпропетровськ, 2000. – Вип. 8. (Історія та археологія). – С. 73–81.
26. Гарскова И. От просопографии к статистике. Методика анализа баз данных по источникам, содержащим динамическую информацию.
27. Stone L. Prosopography // Historical Studies Today / Ed. By F. Gilbert and St. Graubard. – N.-Y., 1972. – P. 107.

Inna Starovoytenko

INTERPRETATIONS OF THE SCIENTIFIC DISCIPLINE

CONTENTS OF PROSOPOGRAPHIA IN HISTORIOGRAPHY

This article contains the historiographical review of the new opinions on the personality research with a help of prosopographia. The works of Ukrainian and foreign historians, which formulate categories and interpretations of the prosopographia's contents, subject, object, tasks, methods are analysed. Specifics of prosopographical investigation, its main sources and differences from the historical biography research, are also marked.